

KVALIFICERET BESTEMTHED

Af Erik Hansen (Københavns Universitet)

Bestemthed er en fleksivkategori i dansk, omfattende leddene bestemt og ubestemt artikel (vi kan her se bort fra den non-referentielle nøgne form). Ved valg af bestemt form signalerer afsenderen at han mener modtageren har tilstrækkelig information til at identificere den referent som står i bestemt form:

- en cykel...cyklen (anaforisk)
- en cykel...forhjulet (inferentielt)
- cyklen derhenne (deiktisk)

Samme semantiske funktion har nominalhypotagmer med visse pronominer og possessiver som bestemmere:

- den cykel
- disse cykler
- min cykel
- Lises cykel

Desuden er personlige og demonstrative pronominer uden substantiv for bestemte at regne: *hun, den, de, dette* osv. betegner altid identificerbare genstande.

Endelig er hele klassen proprium at betragte som bestemte former.

Bestemthed er ikke udelukkende semantik; hvad der her er kaldt bestemte former, har visse syntaktiske egenskaber fælles, bl.a. viser det sig mht. *der*-konstruktionen.

Normalt udelukker de forskellige bestemthedsmarkeringer hinanden, hvilket i sig selv er en bekræftelse af at de udgør en kategori. Men der findes eksempler på at nogle af elementerne kan optræde samtidigt:

- den rasende Roland
- en Claus Bruun
- denne din fremragende indsats

hende den lille rødhårede pige

Jensens den ældste søn

Det vil sige at bestemthed modificeres ved kombination af forskellige bestemthedsudtryk; semantisk vil det sige at bestemthed er mere end én ting, eller rettere: at der findes variationer af bestemthed. Det er det der ligger i betegnelsen *kvalificeret bestemthed*.

Vi har i dansk ikke bestemthedsreaktion som og svensk og til en vis grad i norsk:

den svenske kungen

den hvite hesten på Rosmersholm

Dobbelt bestemthedsmarkering omfatter både kookkurens af to bestemthedsudtryk og af ubestemtheds- og bestemthedsudtryk.

Proprier

(a) Da proprier altså er født og obligatorisk bestemte, har de som hovedregel ingen bestemt artikel, bortset fra de tilfælde hvor artiklen er fast: *Grenen, Kattesundet, Pyrenæerne*. Men der findes produktive eksempler på proprier med artikel.

Forbindes et proprium med et restriktivt attribut, som udpeger en del af propriets reference, opstår der behov for normal anvendelse af bestemt form:

det nordlige København

Referenten til *København* er identificerbar, men dele af København bliver først identificerbare ved hjælp af attributiver som *nordlig* og *vestlig*. Tilsvarende

det gamle Nørrebro

den unge H.C.Andersen (dvs. H.C.Andersen som ung)

den øvre Rhin

Ved efterstillet attribut optræder der ingen artikel:

Danmark på Christian IV's tid

Østeuropa i fremtiden

H.C.Andersen som ung

Derimod har proprium med bestemmende relativsætning demonstrativt pronomen:

det København som vi gerne vil have at vore børnebørn skal bo i

(b) Forbindelsen

det nordlige Rusland
er afgørende forskellig fra
det store Rusland

I den første sætning udpeges partitivt en del af Rusland som modsætning til andre dele. I den anden sætning er der ikke tale om et stort Rusland i modsætning til et mindre, men om en beskrivelse af hele Rusland: det er stort. Dette er modsætningen mellem RESTRIKTIVT eller IDENTIFICERENDE adjektiv og det BESKRIVENDE adjektiv.

Det beskrivende adjektivs information kan ikke introduceres som ny via et bestemt substantiv. Man kan altså ikke indføre *et hus* og senere referere til det som *det lille røde hus*. Hvis ikke egenskaberne *lille* og *rød* er baggrunds- eller situationsdeiktisk bekendte, må de introduceres eksplicit i teksten, typisk i en prædikativkonstruktion:

et hus ... det var lille og rødt ... det lille røde hus
eller i et ubestemt appellativhypotagme:
et lille rødt hus ... det lille røde hus

Ved proprium forholder det sig lidt anderledes. Da proprium under alle omstændigheder er bestemt, signalerer den bestemte artikel egentlig kun at adjektivets information er kendt information. Artiklen fungerer som adjektivets bestemte artikel:

den radikale Lone Dybkjær
Tilsvarende fungerer *en* og *et* som adjektivets ubestemte artikel:
en meget tilfreds Poul Nyrup kunne senere meddele...
det var en noget skuffet Larsen der senere ringede
vi fløj hen over et snedækket Norge
Tilfreds, skuffet og *snedækket* er her markeret som ny information.

Undertiden viser et appellativ samme artikelbrug. Hvis appellativet gennem konteksten er entydigt bestemt, kan den ubestemte artikel vise at adjektivet er ny information:

Sent torsdag meddelte miljøminister Svend Auken, at det [...] lykkedes Danmark at vinde alle EU-landes tilslutning til Aukens forslag om et totalforbud mod eksport af miljøfarligt affald fra rige til fattige lande. [...]. "Det her er en af de gode dage," sagde en glad miljøminister, før han gik tilbage til de fortsatte forhandlinger. (Inf. 25.3.1994; 1,2)

I forbindelse med ubestemt artikel betegner adjektivet en *accidentiel*, altså forbigående egenskab:

den forkølede/radikale Lone Dybkjær
en forkølet/radikal Lone Dybkjær
et snedækket/ufjeldrigt Norge¹

mens den bestemte artikel tillader både *accidentielt* og *essentielt*, altså ikke-forbigående, attribut²

(c) Demonstrativerne *den* og *denne* forekommer også som bestemmere til *propriet*:

hvem er egentlig den Larsen?
så ringede denne fru Conradi til mig
jeg er nu ikke så begejstret for dette Mallorca

Navne er altid baggrundsbestemte: deres reference indgår i de talendes fælles viden og forudsætninger. Med demonstrativ + navn kan den talende så at sige fingere at navnet ikke er et navn, men et appellativisk substantiv. Man tager på den måde afstand fra baggrundsbestemtheden og betoner at man måske nok kender navnet, men at personen i øvrigt ikke indgår i ens omverden, man kender ham kun fra omtalen. Appellativfiktionen kan samtidig indebære at navnet har et semantisk indhold og fx er en emotiv kvalitetsbetegnelse:

akja, den Frederik, den Frederik!
jeg bryder mig ikke om at omgås disse Kjærsgaards

(d) Ubestemt artikel kan på en lignende måde delvis omkategorisere *propriet*:

der er en Claus Bruun i telefonen
transportfirmaet "Sic Transit" ejes af en Gloria Monday
en Ole Tøgeby har i kronikken i et herværende dagblad hævdet at...

Med den ubestemte artikel markerer afsenderen at han ikke selv er i stand til at identificere referenten ved andet end selve navnet. Måske er dette et egentligt skift til appellativ: en *Claus Bruun* er betegnelsen for en person som bærer navnet *Claus Bruun* og har altså ikke propriets unikke reference, men appellativets beskrivende og klassificerende funktion, jf. *en Volvo*, *en tidlig Picasso*, *Tuborgen*.

Denne + bestemt nominal

forekommer i forbindelser med *denne* + possessiv (dvs. et genitivisk nominal eller pronomen, eller et possessivt pronomen):

Læsø, denne Kattegats perle
dette mit eneste ønske
disse Danmarks stolteste øjeblikke

Funktionen af *denne* i sådanne forbindelser er at gøre det bestemte nominal entydigt anaforisk, idet possessiver næsten altid er baggrundsbestemte, ikke anaforiske:

Jeg vil have en Hof. Opfyld mit eneste ønske.
Jeg vil have en Hof. Opfyld dette mit eneste ønske.

Nederst på altertavlen er afbildet snegle, tudser og skildpadder. Betydningen af (disse) sendrægtighedens sindbilleder er ikke klar.

I 1841-42 modellerede Beaucoupé "Venus med den smukke bag". 30 år senere blev kunstnerens hovedværk/dette kunstnerens hovedværk opstillet i Louvre.

Et substantiv med bestemt artikel vil altid vise arten af sin bestemthed, og altså også om der foreligger anaforisk bestemthed. En tænkt forbindelse som **denne den brede vej* ville således betyde det samme som *den brede vej*.

Forbindelser af superlativisk adjektiv og substantiv er imidlertid af en anden art, idet de betegner en "absolut" eller "logisk" bestemthed og altså lige så lidt som possessiverne i sig selv er anaforiske. *Det første forsøg, den eneste slægtning, de ældste danske runeskrifter* osv. er således identificerbare gennem superlativen. Der kan derfor være behov for at ekstramarkere en anaforisk relation i konteksten, og hertil bruges *denne*:

denne den bredeste vej
dette det første forsøg
disse de ældste danske runeindskrifter

Anm.

Et substantiv i genitiv synes at kunne fungere rent adjektivisk og udelukker derfor ingen artikler og andre bestemmere:

Når Dyndkongens håndlangere fra Dødbidernes Forsnævringsfront får lov at krible og krable i teksten, hæmmes tit dét fantasiens kvantespring, der i bedste fald kan gøre os til uforskrækkede mennesker [...] (Politiken 27.3.93).

Sådanne genitiver står på beskriverpladsen i nominalhypotagmet, ikke i bestemmerfeltet som andre genitiver og artikler:

(disse) præstens kærlige trøstens ord
en stor retfærdighedens sejr
det glædens budskab
denne længe ventede vankundighedens triumf
sådanne enhver idealistisk politikers tunge stunder

Disse adjektiviske genitiver er altid generiske, jf.

*en Rådhuspladsens pølsevogn
*et skørt Mariannes påfund
*nogle bussens passagerer

Den type dobbelt bestemthed som er behandlet i dette afsnit, har en meget tydelig stilistisk markering i retning af det gammeldags og litterære: **denne min venstre gummistøvle*.³

Ham/hende + bestemt nominal

I forbindelse med bestemt substantiv eller proprium optræder i talesprog *ham* og *hende* som yderligere bestemmere:

ham chaufføren, hende Lise, ham din kollega, hende den rødhårede (pige)

Her er således tale om en art egentlig dobbelt bestemthed. Bestemt nominal og proprium indebærer som nævnt afsenderens påstand om at referenten er identificerbar for modtageren. De foranstillede bestemmere *ham* og *hende* er et signal om at referenten ikke bare er identificerbar i kommunikationssituationen, men også at referenten i forvejen er velkendt af parterne. Siger jeg "Claus Bruun er i telefonen" eller "Blikkenslageren er i telefonen" behøver Claus Bruun ikke at være identificerbar for afsender og modtager ud over ved sit entydige navn, og blikkenslageren ikke ud over ved sin funktion. Men siger jeg "Ham Claus Bruun er i telefonen" eller "Ham blikkenslageren er i telefonen", markerer jeg at han er velkendt, der har været talt om ham, dvs. personen, før.

Dobbelt bestemt nominal af denne type kan ikke være anaforisk eller in-ferentielt bestemt:

Lige som vi stod et par meter fra vores hus, så vi en mand klatre ud ad køkkenviduet, der stod på klem som det plejede. Manden/*ham manden løb gennem haven og sprang over hækken og forsvandt ned ad vejen.

Mine naboer er et yngre ægtepar. *Hende konen er tandlæge. Først når referenten er grundigt introduceret gennem tekst eller situation, bliver pronominalforbindelsen mulig:

Jeg gik ud af fabrikken og ud i gården og igennem porten. Portvagten/*ham portvagten stoppede mig omgående og spurgte hvor jeg skulle hen. Jeg sagde at jeg ville gå en tur i den nærliggende mose i min pause. Han havde aldrig hørt så galt, men ringede pligtskyldigst til værkføreren og spurgte om det virkelig kunne lade sig gøre. Det kunne det. Man da jeg så kommer tilbage, siger ham portvagten...⁴

Possessiv + bestemt nominal

Svagt dialektal, men ikke fremmed for rigsmålet, er forbindelsen af possessiv og bestemt substantiv med attributivt adjektiv:

naboens den sribede kat
mine de røde vanter

Pernilles den nye smarte cykel

Semantisk er her tale om en ægte dobbelt bestemthed. I *naboens sribede kat* påstås referenten identificerbar udelukkende ved at have *naboens* som bestemmer: bekendtheden er forankret i modtagerens viden om at jeg har en nabo, og bekendtheden kan være etableret i selve dialogen. Med *naboens den sribede kat* hævder afsenderen at katten faktisk er bekendt for modtageren – også uafhængigt af tekst eller dialog.⁵

Noter

1 Symbolet α angiver at et udtryk eller en konstruktion er grammatisk mulig, men af pragmatiske årsager meget vanskelig at acceptere. Man kan med noget besvær forestille sig at der er personer som skifter parti så hyppigt at *en radikal NN* giver god mening!

2 Erik Hansen 1984 og 1990. Om adjektivets bestemte artikel i nogle danske dialekter, se Inger Ejsskjær 1992.

3 Disse adjektiviske genitiver skal holdes ude fra beskrivere som i *en ruskindes damejakke, en fløjls sportsskjorte, et egetræs spisebord*. Disse s-former er ikke genitiver, men førsteled i en speciel art komposita, jf. *et mahogni dagligstue-møblement, et Dior brillestel, en Arne Jacobsen spisestuestol*. S'et er således at betragte som et fuge-s, der altså ikke er obligatorisk i disse komposita med to hovedtryk.

Jørgen Schack, Dansk Sprognævn, har henledt min opmærksomhed på denne særlige orddannelsestype.

4 Forbindelsen *ham/hende* + bestemt nominal skal holdes ude fra to andre hypotagmer med personligt pronomen.

(1) *du/I* + nominal, som kun bruges apostrofisk og altså ikke kan indgå som sætningsled: *du Lars? du Nordens mørke Møe, Melancholia! I guder!*

(2) Personlige pronomener kan, som de fleste andre nominale størrelser, være kerner i appositionssyntagmer:

vi vil gerne hjælpe dig, gamle ven, med regnskabet
han, din bror, må da kunne forstå dig (jf. ham din bror må da kunne forstå dig)
hende, en dygtig jurist, kan du ikke narre (jf. *hende en dygtig jurist tager næppe fejl; hende den dygtige jurist tager næppe fejl)

I appositionssyntagmerne stilles der ikke krav om bestemt nominal efter det personlige pronomen.

5 Konstruktionen kræver foranstillet attributivt adjektiv til substantivet. Konstruktioner som **naboens katten* og *naboens katten med de blå øjne* er således ikke mulige.

Litteratur

- Inger Ejekjær: Adjektivernes bestemte artikel i vest- og sønderjysk. *Danske Folkemål* 34, 1992.
Erik Hansen: Overbestemt og ubestemt proprium. *Festschrift til Einar Lundeb* Oslo 1984.
Erik Hansen: Essens og accidens i dansk. *Vänbok. Festgabe für Otto Gschwantler*. Wien 1990.

Mette Kunø og Erik Vive Larsen (udg.):
5. Møde om Udforskningen af Dansk Sprog,
Århus 1995

INTRODUKTION TIL FORSTÅELSESFORSKNING

Af Jesper Hermann, Arne Hantho og Lena Jensen (Københavns Universitet)

Formål og baggrund

Vi er interesseret i at skaffe os viden om nogle af de forståelser, som faktisk finder sted mellem voksne danske sprogbrugere, i situationer hvor det kan vise sig at blive *vitalt* om forståelserne fungerer. - Det er en viden om forståelser, som vi har brug for i vort daglige samarbejde med studenter og patienter. Hvordan fungerer forståelserne i samtalerne, hvad kan eventuelt blokere dem, og hvordan optimeres de? Med disse spørgsmål for øje, er vi for tiden i gang med at foretage en undersøgelse af "**Samtalen hos lægen**".

Det er også meningen, at vore resultater skal blive tilgængelige og forhåbentlig nyttige for interesserede patienter og læger. Vi har ved forskellige lejligheder undervist sprogpsykologistuderende og læger i forståelser af tekster og samtaler. Derfor har vi sat os ind i en del af de foreliggende, inspirerende forsknings-resultater på områderne sprogpsykologi, konversationsanalyse og konsultationsanalyse. Men savnet af *en teoretisk underbygget empirisk viden med konkret forankring i danske forhold* er efterhånden blevet mærkbart, for den sprogpsykologisk orienterede forståelsesforskning (som fx Hörmann 1976, Engelkamp 1984) kan blive lige teoretisk nok. Og en del konsultationsforskning er for lægeforankret i sin tilgang (som fx Byrne & Long 1976, Mabeck 1994).U

Undersøgelsens opbygning

Men selv hos forskere, hvis ensidigheder ikke falder i øjnene (fx Mishler 1984, Löning & Rehbein 1993, Hermann 1992, Roter & Hall 1992, Linell 1981, Adelswärd 1990, Marková og Foppa 1990 & 1991), findes der måske nok en mængde nyttige erfaringer og betragtninger vedrørende empirisk samtaleforskning, men ikke den detaljerede viden om netop "forståelser i praksis", som vi savner at kunne trække på. Derfor prøver vi at indhente den selv på baggrund af vore praktiske og teoretiske erfaringer på området "forståelser i samtaler". Med blandt de nævnte teoretikere som forudsætninger hører også Gilbert Ryle